

Heinrich Böll, *Ansichten eines Clowns*

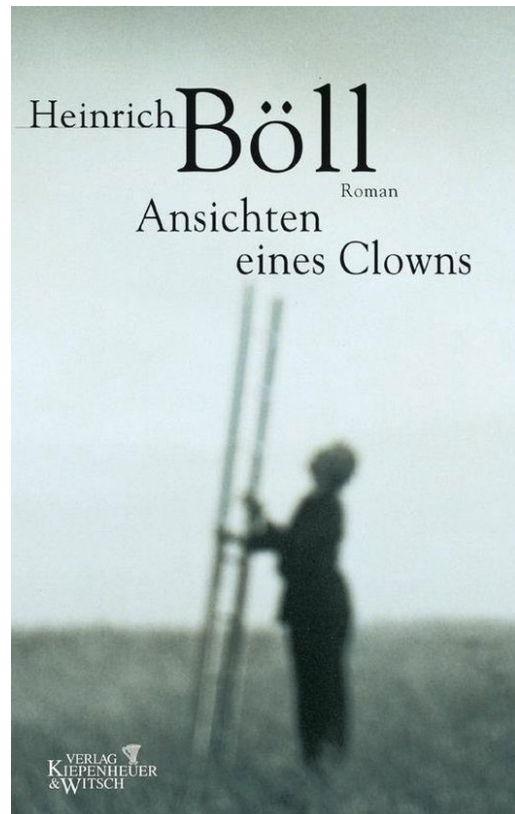
Ward Ruyslinck, Lezing 1964

Zender: BRT, Derde Program

Duur uitzending: 30 min.

Toen ik een paar maanden geleden tegenover het station te Bonn mijn wagen van de weg zette om een van de taxichauffeurs te vragen, hoe ik in Godsnaam aan de andere kant van de spoorbaan kon komen als alleen lijnbussen gebruik mochten maken van de enige tunnel (of zoals het daar heet : van de 'Unterführung') – toen, terwijl ik daar bij die man mijn licht stond op te steken, had ik opeens een literair visioen. Ik had nog maar pas de nieuwe roman van Heinrich Böll gelezen, *Ansichten eines Clowns*, en ik zag een jongeman, die er precies zo uit zag als ik me de clown Hans Schnier had

voorgesteld, het station uitkomen, een koffer in de hand, een pas gekochte krant onder de arm, en naar een taxi uitkijken. Het was mooi, het was verwarrend mooi, in een bepaald opzicht zelfs ontroerend – vooral omdat ik heus niet naar Bonn was gekomen met de bedoeling de lokale sfeer van Bölls oeuvre eens diep in te ademen. Een merkwaardig toeval kon je het noemen. Het was net of ik daar bij het station was aangekomen op een ogenblik, dat de opnamen waren begonnen voor een film van *Ansichten eines Clowns* : Hans Schnier is uit de trein gestapt, begeeft zich naar de uitgang, perron op, perron af, zet zijn koffer neer, diept zijn ticket op, neemt de koffer weer op, geeft zijn ticket af, koopt een krant en staat buiten, uitkijkend naar een taxi. Daar heb je de hele aanhef van het boek, de halve eerste bladzijde.ⁱ Daar heb je heel Bonn, en ... heel Böll. Het is werkelijk typisch. Ofschoon ik inderdaad niet naar Bonn was gekomen om aan een soort literair detective-spelletje te doen, kreeg het me toch bijna te pakken. Het scheelde maar weinig, of ik was in de Bundeshauptstadt gaan rondrijden om ook alle andere pleinen, straten, parken en gebouwen te verkennen waar Hans Schnier was voorbijgegaan, waar hij had gelogeed en gevrijd, en ruzie gemaakt met zijn vrienden over politiek en godsdienst ... Ik herinnerde me verschillende namen die als zovele gloeidraadjes van Bölls liefde voor zijn geboortestreek het hele boek door aangloeien : de Koblenzer Strasse, de Hofgarten, het Beethovengymnasium, de Gudenauggasse, de Rijn, natuurlijk ook de Rijn, die een van de voornaamste romantische elementen in het werk van Böll vertegenwoordigt, die het geografische bindteken is tussen zijn geboortestad Keulen ('die Stadt der alten Gesichter') en de overige schilderachtige Rijnstadjes waartegen haast al zijn romans en verhalen zijn aangebouwd. Maar ja, hoe boeiend ook, het zou volkomen onzinnig zijn dit te doen – ik bedoel in Bonn op verkenning te gaan om te zien of het allemaal wel klopt met de realiteit. Niet de realiteit is immers van belang in een roman; van belang is

alleen wat de auteur van deze realiteit maakt. Men zou overigens dit spelletje eindeloos kunnen voortzetten en, in het spoor van Bogner uit *Und sagte kein einziges Wort* of van Walter uit *Das Brot der frühen Jahre*, in Keulen kunnen gaan ronddwalen, men zou de hele Midden-Rijn kunnen afreizen op zoek naar reële aanknopingspunten met het oeuvre van de grote Duitse romancier, om waarschijnlijk even vaak bedrogen uit te komen als aangenaam verrast te worden. En toch hebben deze topografische realia naar mijn gevoel een bijzondere waarde in het werk van Böll; ze zijn als het ware het ontstekingsmechanisme van zijn scheppende verbeelding, zoals het West-Vlaamse landschap het ontstekingsmechanisme blijkt te zijn van Streuvels' scheppend vermogen. Een beetje verbazend is het dan ook de schrijver zelf de waarde van deze elementen te horen bestrijden in een vraaggesprek met Hilde Bold voor de *Ruhr Nachrichten*. Ik neem dit citaat over uit de monografie van Paul Vanderschaeghe over Heinrich Böll. 'Das menschliche Leben spielt sich völlig unabhängig vom Milieu ab. Ich halte das Kolorit letztlich für unwichtig' verklaarde Böll. 'Het menselijk leven speelt zich volkomen onafhankelijk van het milieu af. Aan de lokale kleur hecht ik geen belang'. In hoeverre, dames en heren, deze verklaring verantwoord is met betrekking tot zijn eigen werk, is een probleem dat ik zou willen overlaten aan de literatuurhistorici.

Tijdens mijn verblijf in Duitsland vernam ik van vrienden, dat *Ansichten eines Clowns* niet bijster gunstig onthaald was in de Duitse pers. Volgens mijn zegslieden gold het voornaamste verwijt de zwakke constructie van het boek. Ik heb me, eerlijk gezegd, behoorlijk geërgerd aan dit oordeel, misschien niet omdat het verwijt geen steekhoudt – men heeft overigens hetzelfde bezwaar ingebracht tegen haast alle vorige romans van Böll, tegen *Und sagte kein einziges Wort* en *Haus ohne Hüter* en *Billard um halbzehn* – maar omdat ik Böll die zogezegde constructieve zwakheid, die structurele ongebondenheid of hoe men het ook wil noemen, niet werkelijk als een technische fout kan aanrekenen. Böll wil geen afgerond verhaaltje schrijven; hij geeft ogenschijnlijk geen klap om een logisch opgebouwde intrige, een climax, een ontknoping, een happy-ending en dergelijke overgeleverde imperatieve normen, en dat is zijn goed recht, in dat opzicht is hij ongetwijfeld een modern auteur. Wat Böll wil, en daarom heeft men hem ook de biograaf van zijn generatie genoemd, is een kritisch beeld ophangen van een fragmentarische werkelijkheid, en die werkelijkheid is structuurloos, is vaak los en onsamenhangend, en niet zelden chaotisch. Die werkelijkheid, gezien als de krachtlijnen van één enkele gebeurtenis óf als een opeenvolging van verschillende gebeurtenissen, vertoont geen intrige, geen climax, geen ontknoping en geen happy-ending; die werkelijkheid is niet logisch en harmonisch en ontwikkelt zich niet volgens een rechtlijnig perspectief; alleen voor de historici en sociologen kan het nuttig zijn om methodische redenen een patroon van oorzaken en gevolgen te ontwerpen waarin de realiteit min of meer herkenbaar is als een wetmatige, gesloten eenheid; de auteur heeft echter daaraan geen behoefte, voor hem ligt juist in de grillige curven van de realiteit het grote avontuur. De romancier, en ik bedoel wel degelijk Böll, die dit standpunt inneemt, heeft werkelijk geen keuze : hij is verplicht de eenheid van zijn boek op te offeren aan de waarachtigheidsillusie, met andere woorden hij offert de uiterlijke logica op aan de innerlijke logica. Ik ben ervan overtuigd, dat Böll zich bewust is van deze zogenaamde technische tekortkoming, en dat hij, gesteld dat hij het vermogen daartoe bezit, hieraan niet eens zal willen verhelpen. Daarom

acht ik het verwijt, dat hem wordt toegestuurd, ook onrechtvaardig. Böll zou niet meer Böll zijn, wanneer hij zich zou inrijgen in het keurs van de klassieke vormwetten. Een en ander verklaart dan ook waarom Heinrich Böll, ondanks het feit dat hij een sterker en oorspronkelijker persoonlijkheid bezit, over 't algemeen – zeker in Vlaanderen – niet de populariteit geniet die bijvoorbeeld Hans Werner Richter en Erich Maria Remarque genieten. Bij Richter en Remarque hebben we wél dat afgeronde verhaal, gebouwd op een intrige, een climax, een ontknoping, zij het dan ook steeds artistiek verantwoord en zonder ernstige inbreuken op de waarachtigheidsillusie. Wie zich daarentegen regelmatig bezondigt aan dergelijke inbreuken, en wiens romans dan ook worden geroemd om hun logische gesloten bouw, is iemand als Morris West, die, om zijn held uit de knoop te helpen, bijvoorbeeld niet aarzelt op ieder ogenblik een deus-ex-machina te laten aanrukken, de wonderlijkste ontmoetingen te ensceneren en zelfs op het gepaste ogenblik vliegtuigen te laten neerstorten om een onbruikbaar geworden personage te liquideren. Maar daarmee zijn we wel héél ver van Böll verwijderd; bij deze auteur kan men, gelukkig maar, haast nooit voorzien wat er nu verder zal gebeuren; men ziet de draden niet lopen, doodeenvoudig omdat er geen draden zijn. In een roman van Böll zijn er alleen ménsen, en die mensen bepalen, door hun karakter, door de manier waarop ze denken en voelen, het verdere verloop der gebeurtenissen. Zij staan niet in functie van een verhaal, dat wil zeggen zij zijn elk een verhaal op zichzelf zonder dat deze verschillende verhalen elkaar noodzakelijk raken of op elkaar ingrijpen. Er is geen orkestratie. Deze figuren staan in functie van de alledaagse werkelijkheid – een werkelijkheid die (waarom niet?) opwindend en dramatisch kan zijn, zoals in Bölls oorlogsverhalen, maar die ook triest en eentonig en slepend kan zijn, zoals in *Ansichten eines Clowns*.

Wat hierover ook nog meer kan worden gezegd of geschreven, alles bij mekaar verdenk ik de Duitse kritiek ervan, als spreekbuis van de Duitse openbare opinie de nieuwe roman van Böll op de korrel te hebben genomen om heel andere, minder literaire redenen dan alleen maar op grond van een technische tekortkoming. Heel wat aannemelijker lijkt het me inderdaad, dat een groot deel van het Duitse publiek aanstoot heeft genomen aan de ongenadige kritiek die Böll in dit boek formuleert op de naoorlogse Duitse maatschappij en waarmee hij in zekere zin de balans afsluit die hij al was begonnen op te maken in *Billard um halbzehn*. In zijn laatste twee romans doet Böll denken aan Hercules in de Augiasstal. Ik kan me best voorstellen dat een boek als *Billard um halbzehn*, maar vooral *Ansichten eines Clowns*, dat misschien wat rancuneuzer is uitgevallen, een heleboel mensen kwaad bloed heeft gezet, omdat zij zichzelf al te duidelijk herkennen in de vertegenwoordigers van bepaalde sociale groepen in de eerste plaats de politieke opportunisten, de 'Wirtschaftswunder'-producten, degenen die voor 1945 gretig van 'het Sacrament van de Buffel' hebben gegeten en na de ineenstorting haastig de schaapsvacht hebben aangetrokken om 'het Sacrament van het Lam' waardig te worden. Dit soort mensen vindt nergens genade in de ogen van Böll; hij stelt ze verantwoordelijk voor de haat, de zelfzucht, de machtswellust, de domme eerezucht en het materialisme die de moderne samenleving bedreigen. Maar ja, een auteur die de moed heeft zijn publiek een spiegel voor te houden, bekommt het nooit zo goed : zelfs wanneer die auteur, zoals in het geval Böll, in eigen land erkend wordt als een van de authentiekste talenten van de naoorlogse generatie, haalt hij zich haast onvermijdelijk het

ongenoegen van heel wat lezers op zijn hals. Op dit belangrijke aspect van het boek, het ethische namelijk, zou ik dadelijk nog even willen terugkomen. Eerst wil ik echter een poging doen om, uitgaande van een korte ideeën-analyse, het werk wat nauwkeuriger te situeren in het geheel van Bölls indrukwekkend oeuvre.

‘De telefoon is een modern symbool voor verbindingen die nooit tot stand komen.’ Deze zin – ontleend aan die merkwaardige psychologische roman *Balthazar* van Lawrence Durrell – zou als motto kunnen dienen voor *Ansichten eines Clowns*, misschien beter dan het Bijbelcitaat dat Böll zijn roman als motto heeft meegegeven.ⁱⁱ Het boek, dames en heren, is inderdaad bijna uitsluitend gebouwd op telefoongesprekken en het opmerkelijke daarbij is, dat geen enkel van al deze gesprekken tot een werkelijk menselijk contact leidt. Durrell heeft gelijk : de telefoon is het tragische symbool geworden van de krampachtige menselijke verhoudingen in de moderne samenleving en van de tirannieke overmacht van de techniek op de mens; de technische aansluiting komt immers meestal zonder mankeren tot stand, de menselijke daarentegen zelden. Ook Böll heeft dit zo aangevoeld. In zijn vroeger werk heeft hij de telefoon overigens reeds herhaaldelijk met deze symbolische betekenis geladen. Ik denk bijvoorbeeld aan de telefoongesprekken tussen Fred Bogner en zijn vrouw in *Und sagte kein einziges Wort*, en vooral aan het gesprek tussen diezelfde Bogner en Serge. De kletsdraad is een kleine despoot, hij beheerst het doen en laten van al deze mensen en niet zelden bepaalt hij hun lotsbestemming. In *Ansichten eines Clowns* heeft Böll, bewust of onbewust, dit despotisme tot een climax opgevoerd. Niet Hans Schnier, de bij het publiek en de kritiek in ongenade gevallen jonge clown en zoon van een vermogend bruinkolenhandelaar, is het hoofdpersonage van het boek, maar de telefoon in zijn hotelkamer. In zekere zin is Schnier het psychologische verlengstuk van de mannelijke hoofdfiguur uit *Und sagte kein einziges Wort*; evenals Bogner is hij een non-conformist, evenals Bogner zit hij op zwart zaad, evenals Bogner belt hij een aantal mensen op van wie hij financiële ondersteuning meent te mogen verwachten : zijn agent Kostert, zijn snobistische moeder, zijn broeder Leo (die zich op een geestelijke roeping voorbereidt) en nog een stuk of wat oude kennissen. Aan ieder van deze afwisselend wrange, gemoedelijke en melancholische draadgesprekken ruimt de auteur telkens bijna een volledig hoofdstuk in. Wrang bijvoorbeeld is het gesprek met zijn moeder, die hij verantwoordelijk acht voor de zinloze dood van zijn zuster Henriette; wrang ook het gesprek met Frau Fredebeul; gemoedelijk kan men de twee gesprekken met Strüder noemen, de telefonist van het seminarie; melancholisch ten slotte de dialoog met Monika Silva, die hem bij wijze van troost aan de telefoon een mazurka van Chopin voorspeelt. Het loopt echter alles op niets uit, het temperament en de trots en de bittere consequentie van de jonge zelfstandige kunstenaar zijn er de oorzaak van, dat hij zich met haast al zijn correspondenten brouilleert en dat hij er aan het einde van het boek nog even krap bij zit als in het begin. Zinvol, als een pantomime in de realiteit, is de passage waarin de mismoedige clown, na een pijnlijk tête-à-tête met zijn vader, de enige Mark die hij nog bezit door het raam de straat opgooit.

Maar niet alleen over geld maakt de jonge Schnier zich zorgen; hij lijdt bovendien aan een amoureuze ontgoocheling. Marie Derkum, met wie hij lange tijd gelukkig heeft samengeleefd, heeft hem verlaten om een fatsoenlijk ‘katholiek huwelijk’ aan te gaan met een jeugdvriend,

Heribert Züpfner, de ‘weltliche Eminenz des deutschen Katholizismus’ zoals de clown hem ironisch noemt. Niet zozeer haar hart dan wel haar godsdienstige principes hebben Marie tot dit besluit aangezet. Hans is immers een afvallige, en zij zegt het herhaaldelijk zelf: ‘ich muss katholische Luft atmen’ (ik moet katholieke lucht inademen). Zeer handig heeft de auteur dit liefdesconflict in een aantal flash-backs tussen de verschillende telefoongesprekken verwerkt, zo handig zelfs dat beide conflictsituaties – de bedreigde bestaanszekerheid van de hoofdfiguur aan de ene kant en zijn sentimentele crisis aan de andere kant – haast ongemerkt dieper op elkaar ingrijpen en aan het slot van het boek met elkaar samenvallen. Typisch voor Böll is wel, dat hij binnen zijn erotische conflictsituaties ook bijna steeds het argeloze kind betreft, hetzij als een onschuldig slachtoffer van de passies en de zelfzucht der volwassenen, hetzij als een moreel tegenwicht, een stomme gewetensachtergrond. Het opvallendst is dit waarschijnlijk in *Und sagte kein einziges Wort* en in *Haus ohne Hüter*. Hans en Marie in *Ansichten eines Clowns* hebben zelf geen kinderen – een omstandigheid die overigens het conflict tussen beiden nog verscherpt maar toch ziet de auteur er ook hiér de kans toe om op een bepaald ogenblik het kind als dramatisch tegenwicht in het spel te brengen, in het twaalfde hoofdstuk namelijk. Het is een zeer mooie passage. Ik heb ze voor de gelegenheid vertaald, omdat ik ze u graag zou laten horen.

Marie lag op het bed te lezen, ik stond bij het venster een sigaret te roken en keek over de Hamburger Strasse uit, en over het stationsplein, waar ik de mensen uit de stationshal door de regen naar buiten zag komen rennen, recht op de tramhalte af.ⁱⁱⁱ

Toen zag ik het jongetje van links de straat inkomen, in de richting van het stationsplein; hij was drijfnat en droeg zijn schooltas open voor zich uit in de gutsende regen. De klep van de tas had hij naar achteren teruggeslagen en hij hield die tas vast met een gelaatsuitdrukking, die ik me herinnerde van op prenten met een afbeelding van de Drie Koningen, terwijl deze het Kindje Jezus wierook, goud en mirre offerden, Ik kon de natte, zo goed als helemaal doorweekte kaften in de boekentas zien zitten. De uitdrukking op het jongetje z’n gezicht deed me aan Henriette denken. Diezelfde overgave, datzelfde opgaan in iets, diezelfde plechtige gevoelens. Van op het bed vroeg Marie me: ‘waaraan denk je?’ En ik zei: ‘aan niets’. Het jongetje stapte het voorplein bij het station over, zonder enige haast, ik zag hem het station binnengaan, en ik was bang in zijn plaats. Voor dit plechtige kwartiertje zou hij thuis vijf minuten lang zwaar moeten boeten : een opspelende moeder, een bedroefde vader, en geen geld in huis om nieuwe boeken en schriften te kopen. ‘Waaraan denk je?’ herhaalde Marie. ‘Aan niets wilde ik ook nu weer zeggen, maar het jongetje stond me voor de geest en ik vertelde haar waaraan ik dacht : hoe het jongetje thuiskwam, in een van de omliggende dorpen, en welke leugen hij ze thuis op de mouw zou spelden, want als hij de waarheid vertelde zouden ze hem toch niet geloven. Hij zou zeggen, dat hij was uitgegleden en dat zijn tas in een plas was terechtgekomen, of dat hij ze alleen maar even had neergezet, toevallig onder een gootpijp, en dat er toen ineens een grote gulp water was uitgekomen, vlak in de tas. Met zachte, eentonige stem vertelde ik dat alles aan Marie, en toen vroeg ze, van op het bed: ‘Zeg eens, waarom vertel jij me zulk een onzin?’

‘Omdat ik daaraan stond te denken. Jij wilde toch weten waaraan ik dacht?’

Zij geloofde geen woord van die geschiedenis met het jongetje, en ik werd boos. Wij hadden elkaar nog nooit belogen of zelfs maar van leugens beticht. Ten slotte werd ik zo woedend, dat ik haar dwong van het bed af te komen, haar schoenen aan te trekken en samen met mij naar het station te lopen. Inderhaast vergat ik het regenscherm mee te nemen, we haalden een nat pak en toen we in het station kwamen, was het jongetje nergens te vinden. We liepen de wachtkamer door, tot bij de controle, waar ik hij de beambte achter de ketting informeerde, of er misschien kort tevoren een trein vertrokken was. Ja, zei hij, naar Bohmte, twee minuten leden. Ik vroeg hem of hij zich kon herinneren, of er ook een jongetje de controle gepasseerd was, een kereltje met blond haar, je kon het wel uitwringen zo nat als hij was, en ik gaf meteen aan hoe groot hij ongeveer was. De beambte werd achterdochtig en vroeg: 'Waarom wilt u dat weten? heeft hij wat op zijn kerfstok?'

'Neen,' zet ik, 'ik wil alleen maar weten of hij vertrokken is'

Marie en ik, wij waren zelf ook doornat, en hij nam ons al even wantrouwig van boven tot onderen op. 'Bent, u Rijnlander?' vroeg hij. Het klonk net alsof hij naar mijn strafregister informeerde.

'Ja.' zei ik.

'Dergelijke inlichtingen mag ik u alleen geven met uitdrukkelijke toestemming van mijn superieuren,' zij hij. Hij had voorzeker ooit eens onaangename ervaringen opgedaan met een Rijnlander, waarschijnlijk in het leger. Ik heb een toneelknecht gekend die, toen hij onder dienst was, bij de neus werd genomen door een Berlijner en die van dat ogenblik af iedere Berlijner of Berlijnse als zijn persoonlijke vijand behandelde. Tijdens het optreden van een Berlijnse actrice schakelde hij op een keer gewoon het licht uit, het mens deed een verkeerde stap en brak haar been. Het onderzoek bracht geen kwaadwilligheid aan het licht en het geval werd aan een 'kortsluiting' toegeschreven, maar ik ben er zeker van, dat die vent het met opzet had gedaan, alleen maar omdat het meisje een Berlijnse was en hij sedert dat voorval in het leger de pest had aan Berlijners. De beambte bij de controle in Osnabrück bekeek mij met een gezicht, dat mij bepaald verontrustte. 'Ik heb met deze dame gewed', zei ik, 'Het gaat om een weddenschap'. Het klonk onoprecht, het was nu eenmaal gelogen en iedereen kon me altijd de leugens van het gezicht aflezen.

'Zo' zet hij, 'een weddenschap. Als Rijnlanders beginnen te wedden...' Er was niets aan te doen. Een ogenblik dacht ik erover, een taxi te nemen, naar Bohmte te rijden en daar bij het station de aankomst van de trein af te wachten, om te zien of het jongetje er uitstapte. Maar hij kon natuurlijk ook in een of ander afgelegen gat vóór of achter Bohmte uitstappen. We waren nat tot op de huid en verkleumd, toen we in het hotel terugkwamen.

Tot hier deze passage, die onmiddellijk de hele sfeer oproept van Bölls realistische, beheerste en tegelijk gevoelig-nerveuze proza. Een aanmerking die ik me hierbij wel zou willen veroorloven, is dat dit proza sedert *Billard um halbzehn* een weinig schijnt te hebben ingeboet aan ritmische bewogenheid en beeldende kracht. Ook de uitgever is dit blijkbaar niet ontgaan. In de reclametekst op de stofomslag stelt hij onder meer vast, dat de stijl van Böll in

dit hoek zijn ‘äußerste Vereinfachung’ (zijn uiterste vereenvoudiging) schijnt te hebben bereikt. Ik ben geneigd dit als een eufemisme te beschouwen. Persoonlijk heb ik deze zogezegde vereenvoudiging, deze gedepouilleerde stijl, op menige bladzijde als een verarming ervaren; wie vertrouwd is met het werk van Böll zal dienen te erkennen, dat juist zijn obsederend ritme en zijn verbluffende observatievermogen, gekristalliseerd in oorspronkelijke visionaire beelden, tot zijn grootste en misschien onnavolgbare stilistische charmes behoren.

Ten slotte, dames en heren, zou ik nog enkele beschouwingen willen toevoegen aan wat ik daarstraks heb genoteerd als één van de belangrijkste aspecten van deze roman : namelijk de sociale kritiek. Böll staat voortdurend in de oppositie, tegen de domheid en het fanatisme, tegen de schijnheiligheid en het egoïsme – en deze oppositie, die steeds meer betekenis krijgt in ieder nieuw boek van hem en zeer duidelijk zijn sociale evolutie weerspiegelt is misschien nergens zo scherp en ondubbelzinnig, zo ongezoeten verwoord als in *Ansichten eines Clowns*. Hans Schnier, alias Heinrich Böll, neemt heus geen blad voor zijn mond. Het hele boek door wordt, bij monde van de hoofdfiguur, het schaamteloze arrivisme en opportunisme van de ‘nieuwe’ democratische Duitsers, de Kalicks en Blotherts en Kinkels, meedogenloos aan de kaak gesteld. Bij het beluisteren van volgend kort fragment, een innerlijke monoloog van Hans Schnier, denkt men onwillekeurig terug aan bepaalde passages in *Haus ohne Hütter* en *Billard um halbzehn* men denkt aan de Volk-und-Vaterland-frasen, waarvan Nella Bach zich vol afschuw afkeerde, aan de Gäseler-moraal, de Nettlinger, en een heleboel anderen, al diegenen die mee schuld hebben aan de devaluatie van de menselijke waardigheid, de vergiftiging van de liefde.

Schnier staat op het balkon van zijn hotelkamer en kijkt over Bonn uit. En onderwijl denkt hij:

Natuurlijk kon ik me ook aan de boezem van de evangelische Kerk vleien. Maar alleen al het woord boezem maakte me huiverig. Aan Luthers borst had ik me desnoods nog kunnen nestelen – maar aan de ‘boezem van de evangelische Kerk’ : neen. Als ik dan toch moest huichelen, dan liever met succes, en dan wilde ik er ook plezier aan beleven. Tenslotte zou ik het wel leuk vinden, me voor te doen als een katholiek; eerst zou ik me een halfjaar lang achteraf houden, en daarna zou ik beginnen er een gewoonte van te maken, Sommerwilds avondsermoenen bij te wonen, zolang totdat de katholons mij door neus en oren uitkwamen. Maar als ik dat deed, zou ik mijn laatste kans verkijken om bij vader in de gunst te komen en in een van zijn bijhuizen geïnstalleerd te worden met de volmacht om verrekeningscheques te ondertekenen. Misschien zou mijn moeder mij dan wel willen opnemen in haar centraal comité en mij de gelegenheid geven, in de schoot van dat comité mijn rassentheorieën naar voren te brengen. Ik zou naar Amerika reizen en voor vrouwenclubs lezingen houden over de wroeging van de Duitse jeugd, mezelf te kijk zetten als aanschouwelijk voorbeeld van die wroeging. Maar uiteindelijk kon ik niets bedenken waarover ik wroeging zou moeten hebben, absoluut niets, en ik zou dus wroeging moeten veinzen. Ik zou hun ook kunnen vertellen, hoe ik op het tennisveld Herbert Kalick een handvol grint in het gezicht had gegooid, hoe ze mij hadden opgesloten in de loods van de schietbaan en hoe ze me daarna voor de rechtbank hadden gedaagd voor Kalick, Brühl, Lövenich. Maar als ik dat

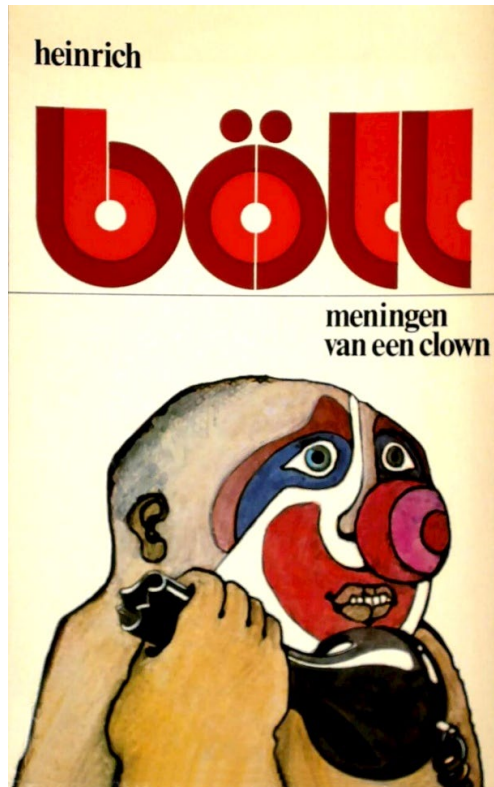
vertelde, zou ik al staan te huichelen. Ik kon die gebeurtenissen niet beschrijven zonder het gevoel te hebben, dat ik mezelf een ridderorde om de hals hing. Iedereen draagt de orden van zijn heldhaftige levensmomenten om zijn hals en op zijn borst. Wie zich echter aan het verleden vastklampt, is een huichelaar. Niemand is immers in staat om die heldhaftige momenten te doorgronden : momenten als dat waarop Henriette, met haar blauwe hoed op, in de tram stapte en wegreed, om de heilige Duitse aarde bij Leverkusen tegen de joodse yankees te gaan verdedigen.

Waarde luisteraars, wanneer Böll in dit fragment schrijft ‘Ten slotte zou ik het wel leuk vinden, me voor te doen als een katholiek’, dan getuigt hij daarmee openlijk van zijn afkeer van het starre, dogmatische formalisme in de Katholieke Kerk, dan veroordeelt hij in die sardonische zin de zwendelaars in zedelijke beginselen, de farizeeërs, degenen die het ‘leuk’ vinden, maar ook ‘voordelig’ zich als katholiek voor te doen. Met dit soort mensen heeft hij het, als perfectionist en als idealist, nooit goed kunnen vinden. Ook in *Ansichten eines Clowns* staat de katholieke gemeenschap, waarvan de hoofdpijler prelaat Sommerwild is (‘die geistliche Eminenz des deutschen Katholizismus’), aan ernstige verwijten bloot en het getuigt van Bölls grote zedelijke moed dat hij, als katholiek auteur, onbevangen positie durft te kiezen tegen een onevangelische geesteshouding in sommige leidende katholieke middens – een houding die, onder meer door de identificatie van moraal met seksuele moraal (op deze begripsverwarring heeft Böll trouwens reeds vroeger gewezen), de fundamentele verhouding Kerk-gelovigen bedreigt. Deze moed en deze eerlijkheid zijn wel het overtuigendste bewijs van zijn groot schrijverschap. Wij hebben moedige, eerlijke schrijvers nodig om de bedreigde menselijke waarden te verdedigen tegen de bedrieglijke materialistische waarden en holle leuzen die een utilitaristische schijnbeschaving ons in de plaats daarvan wil opdringen. Niet alleen deze, maar elke roman van Böll is een pleidooi voor de bedreigde menselijke waarden en daardoor een indrukwekkend generatiegetuigenis. In een vraaggesprek met Horst Bienek heeft Heinrich Böll eens verklaard, dat het; engagement een van de scheppende voorwaarden, ja zelfs de ethische basis is van al zijn werken. Na lezing van *Ansichten eines Clowns* kan hierover niet de minste twijfel meer bestaan, en ik geloof dat men zich over dit engagement alleen maar kan verheugen, tenminste zolang de artistieke verantwoording hierbij niet in het gedrang komt. Maar – en dit is mijn vaste overtuiging – het talent van Heinrich Böll is te oorspronkelijk, te authentiek, om zich ooit op een van de duistere zijpaden van de pamflet-literatuur te begeven. Daarvoor is deze geniale vertegenwoordiger van de ‘Gruppe 47’ ook te diep doordrongen van een oprecht, bijna maagdelijk verlangen naar een betere wereld, naar meer liefde, goedheid en rechtvaardigheid in de menselijke betrekkingen, en ook te fel bezeten van een heilige verontwaardiging tegen al wat deze zedelijke waarden besmeurt of met vernietiging bedreigt.

Ansichten eines Clowns zal, voor zover mij bekend is, binnenkort eveneens binnen het bereik worden gebracht van het Vlaamse en Nederlandse lezerspubliek. Een paar maanden geleden werd namelijk door de Uitgeversmaatschappij Elsevier een Nederlandse vertaling van dit werk aangekondigd onder de titel *Meningen van een clown* – een titel die, evenals overigens de Duitse titel, een beetje misleidend is, omdat ten slotte nergens in het boek enige nadruk valt op de clown en diens beroepsmatige bezigheden, maar wel op de vertwijfelde,

innerlijk verscheurde mens Hans Schnier, die zich een weg tracht te banen door de beschaafde wildernis der moderne samenleving.

Voor een nadere kennismaking met het werk van Heinrich Böll blijft de reeds eerder geciteerde monografie van Paul Vanderschaeghe aanbevolen. Dit boekje, verschenen in de reeks 'Ontmoetingen' van Desclee De Brouwer te Brugge, bevat, naast een biografische schets en een volledige bibliografie, een verdienstelijke analyse van Bölls voornaamste romans en verhalen.

De telefoon is een modern symbool voor verbindingen die nooit tot stand komen.
Lawrence Durrell, *Balthazar*.

ⁱⁱ Es war schon dunkel, als ich in Bonn ankam, ich zwang mich, meine Ankunft nicht mit de Automatik ablaufen zu lassen, die sich in Fünfjährigem Unterwegssein herausgebildet hat: Bahnsteigtreppe runter, Bahnsteigtreppe rauf, Reisetasche abstellen, Fahrkarte aus der Manteltasche nehmen, Reisetasche aufnehmen, Fahrkarte abgeben, zum Zeitungsstand, Abendzeitungen kaufen, nach draußen gehen und ein Taxi heranwinken.

ⁱⁱ Door Heinrich Böll gekozen motto (Romeinen 15:21):

Die Werden es sehen, denen von Ihm noch nichts verkündet ward, und die verstehen, die noch nichts vernommen haben.

Zij, aan wie niets van Hem is verkondigd, zullen Hem zien, en wie het niet gehoord hebben, zullen het verstaan. (Vertaling: Nederlands Bijbelgenootschap, Haarlem, 1979)

Zij aan wie niets over Hem verkondigd was, zullen het zien, en zij die het niet gehoord hebben, zullen het begrijpen. (herziene Statenvertaling, 2010)

ⁱⁱⁱ De navolgende passage vond Ruyslinck afleiden van het beeld dat hij van het proza van Böll wilde schetsen en heeft het voor zijn lezing doorgehaald:

Wij konden het met elkaar niet doen, Marie en ik, 'je weet wel' Marie was ziek. Ze had nou precies geen miskraam gehad, maar toch iets dat daar dichtbij kwam. Ik was niet te weten gekomen wat het eigenlijk was, niemand had mij een verklaring gegeven. Ze had in ieder geval gedacht, dat ze zwang was; achteraf bleek dat niet waar te zijn, ze was die morgen niet langer dan een paar uren in het ziekenhuis geweest. Ze zag er bleek, moe en geprikkeld uit, en ik had haar gezegd, dat het in haar toestand zeker niet verstandig zou zijn, zulke lange treinreis te ondernemen. Ik was wel graag wat meer te weten gekomen, onder meer of het een pijnlijke geschiedenis was geweest, maar ze liet er niets over los, huilde alleen zo nu en dan even, op een eigenaardige manier die ik van haar niet kende.